

## Külmast sõjast sõjata

Nõukogude Eesti külma sõja ajal. Koostanud  
Tõnu Tannberg, toimetanud Mart  
Orav. Eesti Ajalooarhiivi toimetised  
= *Acta et commentationes Archivi  
Historici Estoniae*, 23 (30). Tartu: Eesti  
Ajalooarhiiv, 2015, 340 lk.

**T**õnu Tannbergi juhtimisel on kaante vahele jõudnud Eesti Ajalooarhiivi toimetiste järjekordne köide, mis seekord ja tavaks saanud põhjalikkusega käsitleb mitut olulist aspekti, nähtust, sündmust ja lugu Eesti sõjajärgses ajaloos – perioodil, millest maailmas räägitakse kui külmast sõjast, mis Eestis on aga rohkem tuntud kui Nõukogude okupatsiooni aeg. Pealkirjaliku tingib õieti kogumikus avaldatud uurimistööde rahastusallikas: haridus- ja teadusministeeriumi sihtfinantseeritud teema „Eesti Külma sõja ajastul“. Siinkirjutaja ei armasta sedasorti rahastusotstarbelisi üldistusi, kus parajasti tulipunktis oleva valdkonnaga paaritatakse ka täiesti asjassepuutumatuid tekste, kuid tunnistab selle vajalikkust uurimistöö jätkumise tagamiseks. Mõnda artiklit lugedes meenus küll anekdoot üliõpilasest, kelle eksamivastuse ainus eksamipileti küsimusega seotud lause oli küsimuse enda kordamine.

Veel kümme-viisteist aastat tagasi oli tõseltvõetavaid sõjajärgse perioodi uurijaid napilt. Pärast NSV Liidu lagunemist ümber orienteerunud parteiajaloolaste kõrval avaldasid raamatuid ja artikleid peaaesjalikult kitsamate valdkondade, nagu tsensuuri, kultuuriajaloo, NSV Liidu julgeolekuasutuste tegevuse jm. uurijad. 21. sajandi teiseks kümnendiks on olukord muutunud ja doktorikraadini on jõudnud hulk õpetlasi, kelle uurimistöö keskendub sõjajärgsele perioodile ja kelle ülikoolidiplom on välja antud juba Eesti Vabariigi ajal. Siin on hulk voorusi ja mõned puudused. Voorusteks on arhiivimaterjalide kasutamise järjest avarduvad võimalused Eestis ja välismaal, parem kursisolek nii üldistavamate kui ka detailsemate uurimustega mujal maailmas, kasvanud rahvusvahelise koostöö võime, mis tänapäeval toimub reaalselt ja meilitsi ning mitte raskepäraste koostöölepingute ja ajamahukate tseremooniade vormis, ja lõpuks, kuid mitte viimaks, suur hulk avaldatud mälestusi selle aja kohta. Puuduseks – mida ei saa küll pidada puuduseks üldinimlikus vaates – on noo-

remate uurijate isikliku kogemuse puudumine elust sovetlikus Eestis. Nii mõnigi minevikus sündinud asi või õieti selle analüüsimine lehekülgede kaupa uurimisõhinas noore õpetlase poolt võib ainult pool põlvkonda vanema, aga see-eest isikliku kogemusega lugejale vaid nalja teha. Selliseid võimalikke olukordi on käesoleva väljaande koostaja ja toimetaja suutnud vältida. Teiseks puuduseks on vene keele oskuse või pigem sovetliku ametikeele mõistmise kahane mine, aga seegi on paratamatus.

Siinkirjutaja võib end läbitud sundaja-teenistuse tõttu selle sõja ühe poole sõjaväes muigamisi isegi külma sõja veteraniks pidada. Kolmekümne aasta tagusele ajale tagasi mõeldes oodanuksin ka kogumikust mõnd artiklit teemadel, mida peetakse külma sõja olemuslikuks osaks üldisemalt: tuumavastasseis, tavarelvastus ja tohutud armeed, Suessi ja Kuuba kriis, START- ja tavarelvastuse piiramise lepingud, rahuliikumine, pingelõdvendus, Afganistani sõda, tsiviilkaitse, sõjaline õpetus keskkoolides, varjendid jne. jne. Kõigi nende valdkondadega oli kokkupuude ka Eestil ja eestlastel. Igapäevaelus, eriti 1960. aastatest alates, kajastusid need võib-olla rohkemgi kui otsesed poliitilised repressioonid kümnete tuhandete eestlaste vastu, mida hoolimata poliitilise terrori ja tagakiusamise mastaapsusest püüti salajas hoida. „Suurte teemade“ käsitlemise puudumine kogumikus annaks võimaluse kure- ja konnaperspektiivi stiilis osatuseks, kuid seda ma ei tee. Neid asju ei ole Eestis lihtsalt palju uuritud, kui kõrvale jätta ajakirjanduslikud, harrastusajaloolised ja koduloolised tekstid või ka mälestuskirjandus, ning põhjuseks on nii neid teemasid uurivate eesti ajaloolaste vähesus kui ka arhiivimaterjalide ligipääsetamatus. Võimalusi, kuigi töömahukaid, siin siiski on, kui mõelda ainult ühe näitena Eestis paiknenud NSV Liidu sõjaväeüksuste ajalooli, ja mitte lihtsalt kolleksionääri loeteluna, vaid uurides ka nende ülesandeid, sõjalist valmisolekut, suhteid kohalike valitsusasutuste ja elanikega jm. Muu hulgas oli mitme väeligi kesktegevusraadiusega ja taktikaliste tuumarelvade paiknemine Eestis osa meie maa, aga mitte riigi ega rahva, „panusest“ bipolaarse maailma tuumavastasseisu.

Tundes niisuguste kogumike koostamise köögipoolt, pean kõrget tunnustust väärivaks eeskätt koostajat, aga ka toimetajat, kes muude tegemiste kõrval on teinud ära suure töö ja saavutanud jääva väärtusega tulemuse, mis õieti peakski olema niisuguse töö tegemise ainus eesmärk. Üldiselt on tegemist tuumaka

ajalooteadusega ja mõne artikli mahukad viiteplokid võtavad enda alla pea kolmandiku artikliruumist; samal ajal on kogumik ladusalt loetav ka akadeemilise eriharidusega ajaloohuvilisele. Lõpuks on kogu eestikeelse lugejaskonna teadmiste avardamine õilsam saavutus kui tabav punktivise tekstiga, mida pole lõpuni läbi lugenud isegi mitte retsensent.

Kogumik sisaldab 12 artiklit kolmeteistkümne autorilt. Kahel artiklil on kaks autorit, Meelis Saueauk on kirjutanud ühe artikli ja on teise kaasautoriks. 12 autorit on doktorikraadiga ning pooled neist on selleni jõudnud viimasel viiel aastal. Seega on tegemist Eesti ajalooteaduse värskeima kokkuvõttega käsiteldavates uurimisvaldkondades. Viie autori doktoritööd on juhendanud Tõnu Tannberg ja mõne artikli aluseks ongi äsja kaitstud doktoritöö. Enamik teemasid on sellisel kujul varem käsitlemata. ÜK(b)P KK Eesti büroost on Tõnu Tannberg ise ka varem kirjutanud. Meelis Saueaugu artikkel käsitleb „Eesti süüasja“, millega – eeskätt küll 1950. aasta märtsipleenumi võtmes – on aegajalt tegeldud juba viimased veerand sajandit. Rohkem või vähem ümbertöötatud kujul on sellesse kogumikku jõudnud ka mitu teksti, mis on varem trükivalgust näinud mõnes teises keeles.

29 aastat tagasi ütles vanemõpetaja Aadu Must arhiivinduse praktikumis naljatades, et teiste ajaloolaste viidete kontrollimine ei ole „kollegiaalne“. Tänapäeval ongi see rohkem toimetaja töö ja erinevalt sovetiaegsest salakeelest, kus viide oli pelgalt numbrikombinatsioon ja igauks arhiivi üldse ei pääsenudki, viidatakse tänapäeval üldiselt dokumenti. Asjatundjale aga näitavad viited artikli kirjutamisele kulunud uurimistöo mahtu, mis selle kogumiku artiklite puhul on erinev. Eesti oleks rikas maa, kui kümnekond ajaloolast ainult nende teemade uurimisega end seisukohaselt elatada suudaksid, aga nii see ei ole. Sellepärast ei saa väga pahaks panna ka mõne kutsetöö kõrvalt tehtud teksti mõningast pealiskaudsust.

Hoolimata „suure ajaloo“ alaste tekstide puudumisest katab kogumik siiski hulga teemasid Eesti 20. sajandi teise poole ajaloost. Tõnu Tannbergi käsitlus ÜK(b)P Keskkomitee Eesti büroost ja Olev Liiviku artikkel Eesti NSV Ministrite Nõukogu rahvuslikust koosseisust keskenduvad peaaesjalikult sõjajärgsele Stalini ajale, mida on nimetatud hilisstalinismiks, kõrgstalinismiks jm. ÜK(b)P Keskkomitee spetsiaalsed bürood 1940. aastal vallutatud aladel tekitatud liiduvabariikide valitsemiseks, millest varem üsna vähe teada olid,

valitsemisasutused, mille eesmärk oli karmikäeline juhtimine otse Moskvast nende maade võimalikult kiireks sovetiseerimiseks ja tasalülitamiseks ülejäänud NSV Liiduga. Olev Liiviku käsitlus osutab selgesti, et ka võimukandjate päritolu poolest oli kontroll Eesti NSV-s kindlalt enne 1940. aastat NSV Liidus elanud funktsionääride käes ja seda eriti pärast 1950. aasta „puhastust“. Nõukogude võim oli oma ideoloogia ja propaganda jalaraudades: valitsemist uutest liiduvabariikides tuli esitada kui rahva tahte triumfi rahvuskultuuri seninägematu õitsengu tingimustes. Ehkki tees okupatsioonist on viimase veerand sajandi jooksul lõplikult kõrvale tõrjunud arutelud mingisugusest sotsialistlikust omariiklusest Eesti NSV-s ning kadunud on ka vahepeal Johannes Käbinile omistatud hea tsaari või vähemalt kubernerit kuvand, lükkavad mõlemad artiklid ajalooteaduslikult ümber mälestuskirjanduses aeg-ajalt ikka veel esile kerkivad sellekohased väited. ÜK(b)P Keskkomitee Eesti büroo olemasolu ja võimutäius oli avalikkuse eest varjatud. Ministrite nõukogu koosseis üritati komplekteerida eestlastega, isegi kui nad ei osanud eesti keelt ega olnud ka administratiivselt võimekad. Üks esimesi Nõukogude valitsuse avaldusi 1917. aastal oli „deklaratsioon kõigile Venemaa rahvastele“, millega taheti oma poole võita enesemääramisõigust taotlevaid vähemusrahvaid. Tsaari-Venemaa elus ja statistikas olulise seisusliku kuuluvuse asendas NSV Liidus rahvus, mis märgiti ka passi. Statistika on ajalt oluline. Samal ajal sai statistikast kammits: tiitelrahvusest isikute osakaal liiduvabariikide valitsejate hulgas pidi olema esinduslik isegi siis, kui sobivaid inimesi ei olnud. Eesti ühiskonnas laiemalt aga võimendas niisugune poliitika „Venemaa eestlase“ negatiivset kuvandit, mis hääbus alles põlvkondade vahetumise ja iseseisvuse taastamisega.

Need kaks artiklit aitavad seletada ka okupeeritud Balti riikide erinevust NSV Liidu mõjusfääri kuulunud Ida-Euroopa riikidest. Kuigi viimasedki olid sõjajärgsel ajal NSV Liidu tugeva kontrolli all ning juhtohjad olid NSV Liidus „parteilise karastuse“ saanud tegelaste käes, ei olnud viimaseid, erinevalt Eestist, piisavalt vältimaks sotsialistliku omariikluse kuvandi kinnistumist suure osa elanike seas.

Täna räägitakse kommunistlikest režiimidest ja nende kuritegudest. Ehkki ka Eestis oli kümneid tuhandeid kohalikke, kes süsteemis karjääri tegid või ka kuritegudes kaasa löid, ei saa me siiski rääkida Eesti kommunistlikust režiimist – võim ei kuulunud kunagi kohalikele tegelastele.

Ka Meelis Saueaugu artikkel „Eesti süüasjast“ käsitleb võimu kehtestamist ja võimuvõitlust Eestis sõja lõpust kuni Stalini surmani ja seda võrdluses sarnaste sündmustega teistes Ida-Euroopa riikides. Täna on unustusehõlma vajunud, et Ida-Euroopa riikide kõrgete võimukandjate „rahvavaenlastena“ paljastamist ja süüdimõistmist kajastati mahukalt ka selleaegses Eesti ajakirjanduses. Klišeere revolutsioonist, kes õgib oma lapsi, peab siin paika ainult osaliselt: küsimus oli eeskätt NSV Liidu keskvoimu kontrolli kindlustamises nendes maades, aga ka Eestis, ning kohalike tegelaste tiibade kärpimises. Nendest tegelastest, kes isiklike ambitsioonide või ka noorusideaalide ajel NSV Liidu teenistusse astusid ja oma riigi reetsid, said idabloki lagunemise ajal avalikkuse silmis mõneks ajaks suuremadki märtrid kui nendest, kes oma riiki reetmata vangilaagrites hukati või surid.

Olaf Mertelsmann uurib oma artiklis külma sõja majanduslikke ja sotsiaalseid mõjusid Eestis sõjajärgsel ajal, keskendudes võidurelvastumise ja sõjaväe kohaloleku mõjudele, aga ka põlevkivitööstuse forsseeritud arendamise tagajärgele ning vastupanuliikumisele. Artikkel loetleb hulga uurimist vajavaid teemasid, aga tundub olevat kirjutatud laiemale ja rahvusvahelisemale auditooriumile, kui seda on Ajalooarhiivi toimetiste lugejaskond.

Tiiu Kreegipuu artikkel on ajakirjanduse ajaloo uurimisvaldkonnast ja käsitleb sovetiaegset Eesti ajakirjandust propagandavahendina, mis oli tsensuuri ja keskvoimu absoluutse kontrolli all ning viimase eesmärkide teenistuses, kuid milles ikkagi, eriti pärast Stalini surma, oli võimalik ka eesti asja ajamine ning rahvuskeele ja -kultuuri edendamine. Teesi „süsteemi seestpoolt õonestamiseks süsteemi tööleasumise“ vältimatusel autor siiski ei korda. Väärtuslik on Tiiu Kreegipuu suur töö, mille ta on teinud, uurides Nõukogude ajakirjanduse leninlike põhiprintsiipide rakendamise praktikat EKP KK büroo tegevuse näitel alates sõja lõpust kuni Gorbatsõvi võimuletulekuni. Ajakirjanduse ajaloo uurimisvaldkonna väited ei ole sageli samal viisil tõestatud kui mõnes teises ajaloovaldkonnas ja mõned küsimused jäid siiski õhku. Ajakirjanduse ajaloo kirjutajaid iseloomustab jätkuv kiindumus klassikute tsiteerimisse. Ainult üks näide: üsna kontekstivälise lause – „Nõukogude ühiskonna viimaste aastakümnete vaimseid ja diskursiivseid paradokse analüüsinud Alexei Yurchack on jõudnud koguni järeldusele, et võimu toetavad ja sellele vastanduvad diskur-

sused esinesid kõrvuti ja üksteise sees üksteist pidevalt taastootvana ning samas moondava ning lagundavana.“ – oleks saanud ära jätta või asja lihtsamalt sõnastada ning uurimuse teaduslikkus poleks karvavõrdki kannatanud. Pealegi, Алексей Юрчак on Venemaal sündinud ja füüsikat õppinud ning seega võiks me tema nime kirjutada pigem Aleksei Jurtsak. Teistes keeltes avaldavate endisest NSV Liidust lahkunud inimeste nimede õigekirjutamine eesti keeles väljaspool allikaviidet ootab autoritelt ja toimetajatelt ühe või teise keelereegli järjekindlamat rakendamist. Seda enam, et arvatavasti on Aleksei Jurtsaki nimi tema passiski kas ameerika-, briti- või prantsusepäraselt kirjutatud.

Ka ei meeldi mulle eestikeelses humanitaar- ja sotsiaalteaduskirjanduses järjest levinum komme lisada eestikeelse mõiste järele sulgudes võõr-, enamasti ingliskeelne vaste – näiteks valitsemine (*governmentality*) Tiiu Kreegipuu tekstis. Kas autor tahab sõnaga „valitsemine“ katta ka ingliskeelses terminis peituvat sõnademängu? August Wilhelm Hupel kirjutas juba ligi 250 aastat tagasi oma „Topograafilistes teadetes“, et eesti keeles puudub hulk mõisteid, mis teeb kirikuõpetajate töö pühakirja seletamisel raskeks. Kaks sajandit hiljem peaks vähemalt eesti humanitaarile olema auküsimuseks, kohates sõna, millele otsene vaste puudub, aeg maha võtta ja see vaste leida.

Meelis Maripuu artikkel näidiskohtuprotsessidest väidetavate või tegelike sõjaroimarite üle Eesti NSV-s on autori aastatepikkuse uurimistöö tulemus, mis sai alguse põhjalikust tutvumisest Riigiarhiivi fondiga ERAF.13358 „Välisriikide järelepärimiste kollektsioon seoses sõjakuritegude uurimisega“ juba 1990. aastate lõpul. Lugu on huvitav ja, nagu ka Tiiu Kreegipuu artikkel, sisaldab kiiduväärselt interdistsiplinaarsuse elementi – loo lahtikirjutamine on eeldanud süvenemist nii propagandaasjandusse kui ka õigusteadusesse. Jällegi selgub ajatu tõde – kui millessegi sekkub propaganda, on hiljem väga raske kindlaks teha, kuidas oli päriselt. Kas Eesti NSV-s suure propagandakära saatel sõjaroimades süüdi mõistetud mehed olid süüdlased ka tegelikult? Loogika ütleb, et keegi pidi need roimad toime panema ja et sovetivõimul oli absoluutne kontroll arhiivide üle, oleks süüdlaste leidmine olnud võimalik ka tavalises õiguslikus menetluses. Kuid süüdlaste leidmisest ja karistamisest oli vähe – nende karistamisest tuli võtta propagandistlik maksimum, mistõttu tõde jäi selle varju. Et tegemist oli välispropaganda asjaga, kaasab dr. Maripuu käsitlus mitte ainult

Eestis toimunud, vaid ka selle kajastusi USA-st kuni Rootsi ja Islandini.

Karin Veski ja Anu Raudsepp on uurinud vaenlase ja kangelase kuvandit eestikeelsetes originaalõpikutes aastatel 1947–1953. Ehkki uurimuse ajaliseks piiriks on 1953, mäletavad tänased keskealised ja vanemad, et palju ei muutunud ka hiljem: Matrossov, Morozov ja Kullman on ka meil kooliajast mees ja siinkirjutaja koolile anti 1975. aastal suure pidulikkusega Jakob Kunderi nimi. Pätsi valitsust ei austatud 1980. aastate alguses enam väga sageli „fašistliku diktatuuri“ tiitliga, aga ette tuli sedagi. Kangelaste ja vaenlaste kujude loomine ei ole mõistagi sovetliku propagandasüsteemi leiutus, kui mõtleme kas või antiikkangelastele. Eriti hoogsalt hakati seda viljelema 19. sajandil rahvusriikide arenedes ning pärast üldise koolisüsteemi ja üldise sõjaväeteenistuskohustuse kehtestamist. Tulevasele sõdurile tuli maast-madalast selgeks teha, miks isamaa eest surra on ilus. Seda on oma vaimukal moel pilganud näiteks Jaroslav Hašek oma Švejki-raamatus. Rahvas ei võtnud kunstlikke või tegelikke kangelasi mitte alati ülemäära tõsiselt, sündis nii hulk anekdoote (näiteks Matrossovi viimastest sõnadest) kui ka tõsimeelseid vastuväiteid selle kohta, et „tegelikult ei olnud need asjad üldse nii“, kui meenutada mõne Punaarmee veterani Kunderi kangelasteost räägitut. Aga neid asju analüüsi-vad autorid ehk edasises uurimistöös.

Aigi Rahi-Tamm ja Meelis Saueauk on allikakriitiliselt uurinud Stalini-aegseid ülekuulamisprotokolle. Mõlemad uurijad on läbi lugenud sadu julgeolekutoimikuid ning nende analüüsi aluseks on pikaajaline kogemus ja suur hulk võrreldavat materjali. Julgeoleku-materjalide kasutamine ajaloo teadlaste ja eriti ajaloo harrastajate poolt mahub kahe äärmuse vahele: ühed peavad neis kirjutatut ainult valeks ja teised jälle ülekuulaja sekretäri poolt ümber kirjutatud ülekuulatava jutustust sulaselgeks tõeks. Vahepeale jäävad need, kes, nagu ülekuulajadki, põimivad olemasolevat teavet faktide ja lausetega ülekuulamisprotokollist. Tihti unustatakse ülekuulatava olukord hoopis: nagu normaalsegi kohtusüsteemi puhul, ei olnud ka julgeolekuasutuse küüsi sattunud inimese esimene eesmärk sugugi mitte kõik puhtsüdamlikult ära rääkida, vaid ennekõike karistusest pääseda või seda leevendada. Ka siis sõltus palju uurijate professionaalsusest ja nende oskusest esitada õigeid küsimusi ning seostada ülekuulatavalt saadud teavet muudest allikatest või teistelt ülekuulatavatel saadud informatsiooniga. So-

vetlike julgeolekuasutuste tegevuses sündinud materjale kasutades tuleb aga silmas pidada, et eesmärgiks ei olnud mitte niivõrd tõe väljaselgitamine, kuivõrd valmis skeemi, näiteks vandenõu või agent olemise tõestamine ning ülestunnistuse saamine iga hinna eest.

„Eesti süüasja“ käsitlus ja ülekuulamisprotokollide artikkel jätvad vastuseta küsimuse, kas peksmise ja piinamise eesmärk oli alati sundida ülekuulavat rääkima midagi, mida ta muidu poleks rääkinud, või oli see lihtsalt süsteemi enda ja selle tööriistade loomupärase sadistlikkuse, aga ka karistamatuse ja ülemvõimutunde väljendus? Ühest vastust sellele küsimusele ei olegi, ehkki seda on uuritud mitte ainult Nõukogude julgeolekuasutuste puhul. „Eesti süüasja“ artiklist selgub, et füüsilise vägivalda rakendajate seas oli kindraleidki, kelle ametikoht ja õlakud ammugi enam käiste üleskäärimist ei eeldanud.

Ivo Juurvee on uurinud ilukirjanduslikke teoseid või pigem dokumentaaljutustusi, mida Eesti NSV-s üllitati KGB korraldusel, suunamisel või heakskiidul. Ta on leidnud 44 niisugust raamatut, mis puudutavad peamiselt võitlust metsavendadega, aga „paljastavad“ ka väliseestlasi, ning mis avaldati peamiselt eesti, aga ka vene ja inglise keeles. Propagandat ei tehtaks, kui sellest mingit kasu poleks. Neid raamatuid, millest osa oli mõeldud levitamiseks ainult väliseestlaste hulgas, loeti ka Eestis ja et neis kirjutati loetavalt asjadest, millest siin palju ei räägitud, saatis neid suur lugejahuvi. Eriti noorte seas, kelle vanemad või vanavanemad tegelikult sündinud asjust tihti rääkida ei tahtnud. Nende raamatute loodud väiteid kohtab kohati tänini. Viimased kaks raamatut sellest „sarjast“ ilmusid 1990. aastal, kui Eesti tegutses juba laulva revolutsiooni järellainetuses: Andrus Roolahe „Nii see oli ...“ ja Ivan Papulovski „Õised külalised“. Eriti Roolahe oskuslik kompilatsioon faktidest, propagandast ja valeväidetest sai populaarseks ning ka Roolaht ise avaldas kuni oma surmani 2004. aastal aeg-ajalt artikleid Eesti nišiajakirjanduses. Kuid Ivo Juurvee artikli graafikud panevad mõtlema humanitaaria ja täppisteaduste kokkupuutealale: protsentarvutus 44 ühiku pealt ei ole veenvam kui lihtsalt arvude nimetamine. Graafikud ja tabelid iseenesest ajaloo teadust „teadusemaks“ ei tee.

Vahur Made on uurinud Saksamaal tegutsenud mitteametlike Eesti esindajate Karl Selteri, Ludvig Jakobseni ja Elmar Reisenbergi aruan-deid Eesti peakonsulaadile New Yorgis aastatel 1952–1988. Artiklist selgub nende meeste, eriti

kõige pikemat aega tegutsenud Reisenbergi seisukohtade muutumine või ka samaksjäämine muutunud maailmas. Artikkel on referatiivne. Kirjade ja aruannete kõrval toetub Vahur Made mõnele uurimusele, kuid jääb siiski kirjeldavaks, mis väljendub ka artikli kokkuvõttes, mis lisateavet ei anna, küll aga osutab põhjalikuma uurimistöö vajadusele.

Oliver Pageli artikkel pakub äratundmisrõõmu eeskätt keskealistele ja vanematele Tallinna elanikele, kelle jaoks Soome turist tänavapildis, aga ka musta turu äripartnerina oli igapäevane nähtus vähemalt pärast Viru hotelli avamist. Pagel avab aga NSV Liidu turismipoliitika tagamaid ja seda Eesti näitel, mida vaatamata avaldatud mälestustele ja mälestustele põhinevatele raamatutele veel nii põhjalikult uuritud ei ole. Välisturism oli julgeoleku teravdatud tähelepanu all nii sellest tulenevate ideoloogiliste ohtude kui ka teabe hankimise ja mõjutamise võimaluste poolest. Seda huvi peegeldab ka isikute ring, kes turismivaldkonnas töötasid, alates näiteks Inturisti Eesti NSV osakonna juhatajast ja hotell Tallinna direktorist Donat Pupõševist, kes alustas oma karjääri Eestis 1941. aastal NKVD uurimisosakonnas, ning lõpetades sellisama hotelli administraatori Toomas Hellatiga.

Kogumiku viimases artiklis kirjutab Atko Rimmel sovetlikust religioonipoliitikast Eesti NSV näitel ja ka ateismipropagandast. Nõukogude konstitutsioon deklareeris usuvabadust ja seda tuli silmas pidada kirikute, mis ju asusid ideoloogiliselt vastaspoolel, tegevuse kontrollimisel. Kirikute ahistamine eriti NSV Liidu lääneosas, mis oli rohkem maailma avalikkuse silma all, ei saanud olla liiga silmatorkav, eriti pärast Stalini aja lõppu. Atko Rimmel kirjutab pikemalt Hruštšovi-aegsetest kampaaniatest, mille eesmärk oli kiriku mõju vähendamine. Kirikuõpetajate ja koguduste tegevust kitsendasid nii maksupoliitika kui ka pidev järelevalve. Suurema tagakiusamise all olid väiksemad ja kirglikumad usukogukonnad, keda rahvakeeli tänini halvustavalt lahkusulisteks või ka sektantideks kutsutakse. Ateistlik kasvatustöö takerdus stampidesse ega kandnud vähemalt Eestis soovitud vilja. Ei suuda ka ise meenutada, kas sooritasin ülikoolis lõpetamisaasta järgi ilmselt veel kohustusliku teadusliku ateismi arvestuse või siis ikkagi enam mitte...

Nõukogude ühtne religioonipoliitika oli raskustes ka religiooni erineva staatuse tõttu

nii eri uskkondade puhul kui ka suure riigi eri osades. Kui õigeusu kirik oli Tsaari-Venemaal riikluse üks tähtsamaid alussambaid ja suutis oma positsiooni rahva teadvuses säilitada, hoolimata preestrite, kirikute ja kloostrite massilisest hävitamisest, siis Eesti luteri kirik oli oma mõju poolest tunduvalt mõõdukam. Kommunistlik õpetus oli oma loomult lunastusõpetus ja suutis paljude venelaste teadvuses õigeusu kiriku asemele astuda. Eestis lahutati samuti kirik riigist, kuid selle koht jäi vabaks. Nii leiame luteri koguduste personaalraamatutest ka 1920. ja 1930. aastatest pärit märkmeid kirikust lahkumise kohta ateismi põhjendusel ja seda sugugi mitte ainult põhimõteliste trotsijate, vaid ka tavaliste riigiametnike ja sõjaväelaste puhul.

Samade autorite artiklikogumik, mis sisaldab enamiku selle kogumiku tekstidest, ilmus 2015. aastal ka inglise keeles.<sup>1</sup> Lisatud on Indrek Paavle, Kaarel Piirimäe ja Marek Miili artiklid, on teisigi muudatusi. Inglisekeelne väljaanne väärib eraldi retsensiooni mõnes ingliskeelses väljaandes või siis vähemalt aastaraamatus „Forschungen zur baltischen Geschichte“. Loodan ingliskeelse kogumiku heale levikule.

Kogumik „Nõukogude Eesti külma sõja ajal“ on hea kokkuvõte uuestast uurimistööst selles valdkonnas. Ühtlasi on nähtav ka tulevikuperspektiiv – esiteks puudutab suurem osa artiklitest siiski külma sõja algust ehk hilisstalinismi perioodi ja teiseks on täiesti tagaplaanile jäänud külma sõja sõjaline mõõde. Ootame järke.

Toomas Hiio



### Toomas Hiio

(1965), teadusdirektor, Eesti Sõjamuuseum – kindral Laidoneri Muuseum, Mõisa tee 1, 74001 Viimsi, toomas.hiio@esm.ee

<sup>1</sup> Behind the Iron Curtain. Soviet Estonia in the era of the Cold War. Edited by Tõnu Tannberg. Tartu historical Studies 5 (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015)